

ТЕОРІЯ ПЛЮРАЛІСТИЧНОЇ ДЕМОКРАТІЇ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ ТА ГОЛОВНІ ОЗНАКИ

В данной статье рассматриваются различные подходы к пониманию плюралистической демократии. Анализируются концепции демократии сквозь призму теории плюрализма.

In given article different approaches to understanding pluralistic democracy are considered. Concepts of democracy under prism of pluralism theories are analysed.

Останнім часом все більша кількість дослідників звертається до концептуального аналізу різних моделей демократії, вироблених в рамках різних напрямків сучасної політичної теорії.

Плюралістичні концепції розглядають індивіда як потенційно суспільного громадянина та виходять із активної участі громадян у найважливіших інституціональних сферах, пошуку яких здійснюється вирішальна роль. У плюралістичній концепції політика розглядається як конфлікт груп інтересів в їх боротьбі за ухвалення рішення на основі компромісу з метою задоволення своїх інтересів. Ш. Ейзенштадт вважає, що основні розходження в сучасному політичному дискурсі спостерігаються між плюралістичними та тоталітарними концепціями політики. Результатом є проголошення конституцій і втілення їх положень у конституційно-демократичних режимах; затвердження представлених інститутів як гарантії відкритості політичного процесу; встановлення верховенства права та незалежності судової влади [7, с. 39].

Концепція плюралістичної демократії дуже поширена в сучасному світі. Теорія плюралістичної демократії була найвпливовішою у 60-70 роках ХХ ст. (Р. Аллен, Р. Даль, М. Дюверже, Р. Дарендорф, Д. Рісмен), хоча термін "плюралізм" введено у політичний обіг у 1915 р. англійським соціалістом Г. Ласкі. Відповідно до цієї теорії класи у сучасному буржуазному суспільстві зникли. Сучасне буржуазне суспільство складається з різних взаємодіючих "страт" – прошарків. Вони виникають у результаті спільності тих або інших інтересів (професійних, вікових, матеріальних, духовних, релігійних та ін.). Оскільки ці інтереси не антагоністичні, то й відносини між стратами позбавлені антагонізму.

Для відображення спеціальних інтересів створюються відповідні зацікавлені групи – "групи тиску". Це професійні спілки, асоціації

підприємців, пацифістські та патріотичні організації, релігійні, спортивні та культурні об'єднання. Механізм політичної влади, прийняття урядом тих чи інших політичних рішень у таких умовах є результат взаємодії різних політичних сил, їх конкуренції, "вільної гри", що сприяє виявленню "загального інтересу", встановленню класового миру. У зв'язку з цим політична система розглядається як певний баланс сил між конфліктуєчими економічними, професійними, релігійними, етнічними та іншими групами й асоціаціями. Кожна з них впливає на формування політики, проте жодна з них не має монополії на владу. Відбувається дифузія політичної влади між урядовими і неурядовими інститутами. Різні суспільні інтереси, у тому числі інтереси трудящих, у такий спосіб максимально враховуються. Вважається, що завдяки такому плюралізму здійснюється народовладдя.

Звідси випливає положення про роль держави в плюралістичній демократії: держава є лише знаряддя узгодження інтересів різних груп, нейтральним арбітром між конкуруючими політичними групами, яка покликана не допустити переваги одних над іншими, тобто охороняти умови вільної політичної конкуренції. При цьому діяльність зацікавлених груп зображується як не пов'язана з державою: переговори з іншими групами, укладення угод, колективних договорів профспілок із підприємцями – це різні форми тиску на інші групи.

Теорія плюралістичної демократії має внутрішні протиріччя і слабкі місця. Насамперед, проблематичною є настанова на об'єднання всього населення в групи тиску, на їх рівність у впливі. Хоча бажаним проголошується залучення як можна більшої кількості громадян до груп тиску, більшість із них приречена на пасивність у політичному процесі.

Засновниками формування посткласичної парадигми демократії є М. Вебер і Й. Шумпетер. Розвиток посткласичного напрямку у демократичній теорії пов'язується в перш за все з дослідженнями процесів раціоналізації, бюрократизації та динаміки типів панування М. Вебера, який вперше окреслив контури нової емпіричної парадигми, адекватної реаліям пізньокapіталістичного суспільства. На відміну від теоретиків класичного лібералізму, поняття демократії у М. Вебера не має онтологічного нормативно-ціннісного статусу і пов'язується з процесами формальної раціоналізації, раціонально-легального бюрократичного панування, що втілюється в політичній системі. В цьому контексті, демократія розглядається не як та або інша форма народного правління, а насамперед як система вибору політичних еліт і політичних лідерів в рамках визначених електоральних механізмів

масової політики. Для своєї стабільності демократичний устрій потребує додаткові противаги, що забезпечують не тільки легальність, але й легітимність існуючого порядку, консенсус відносно встановлених правил політичної гри.

На думку М. Вебера, система "чистого" раціонального бюрократичного панування, партійні кличі, як і потужні економічні інтереси, що підкоряють собі класичні демократичні інститути мають потребу в обмеженні й стриманні з боку незалежного зовнішнього джерела демократичної легітимності – харизматичного панування всенародно обраного вождя нації. Тільки плебісцитарна президентська влада, яка апелює безпосередньо до волі народу, може бути, на думку М. Вебера, ефективною противагою як раціональній бюрократії, так і традиційному парламентаризму, який слугує вузькофракційним інтересам. Вільній конкуренції раціональних приватних інтересів М. Вебер протиставляє механізми регуляції, які засновані на плебісцитарному пануванні харизматичного лідера [1, с. 139].

Найбільш закінчене вираження нова парадигма одержує в конкурентній моделі демократії Й. Шумпетера, вперше викладеної в роботі "Капіталізм, соціалізм і демократія" у 1942 році. На його думку, оскільки в суспільстві навряд чи можливо особиста участь громадян як у законодавстві, так і в політичному процесі в цілому, то на перший план у змістовному тлумаченні демократії виходить проблема способу визначення тих осіб, які будуть здійснювати політичні рішення. За Й. Шумпетером, демократія є насамперед певним засобом інституалізації політичних рішень, при якому індивіди домагаються влади для прийняття рішень засобами конкурентної боротьби за голоси народу. Ліберальні принципи ринкових відносин переносяться Й. Шумпетером на сферу політичного: кожний політик виносить на продаж свій "товар", а виборець вільний зробити свій вибір як споживач. Загальна раціоналізація соціальних процесів веде й до раціоналізації (демократизації) вибору керівників. Підхід Й. Шумпетера максимально звужує поняття демократії, він трактує її насамперед як певний метод, процедурні засоби здійснення політичної влади в суспільстві за допомогою встановлення формальних правил відкритої політичної конкуренції еліт у боротьбі за владу [6, с. 112]. Підхід Й. Шумпетера як основний критерій існування демократичного суспільства висунув наявність насамперед формальних процедурних правил гри, а не реалізацію субстанціональної єдиної волі або блага народу.

Сучасний стан посткласичної парадигми демократичної теорії можна охарактеризувати, по-перше, інтенсивним розвитком різних формальних інтерпретацій її основних стрижневих ідей в рамках теорії раціонального вибору, і, по-друге, появою різноманітних версій оновленого, уточненого й переглянутого плюралізму, постійно дрейфуючого убік різних варіантів розширення особистої участі громадян у політичному житті.

Першу лінію представляє так звана економічна модель демократії, яка була сформульована ще наприкінці 50-тих років 20 століття, однак тільки в 1980-90 роки вона здобула зріст і поширення. В рамках економічної моделі демократія розглядається як вид відкритого ринку, в якому відбувається конкурентна боротьба й здійснюються різні форми взаємного обміну з метою одержання найбільш вигідних результатів. Дана модель ґрунтується на ідеї того або іншого ступеня раціональності поведінки учасників політичної гри, тобто їхньої орієнтації на максимізацію своїх інтересів у результаті соціальних дій при загальній мінімізації витрат на ці дії. Політичні актори прагнуть мінімізувати свої витрати по виробництву публічних політичних дій, а то й користуватися їхніми результатами безкоштовно.

Концепція раціонального вибору припускає, що люди можуть бути описані виходячи з їхньої здатності розташувати наявні в конкретній ситуації варіанти по важливості, починаючи з найбільшого й закінчуючи найменш кращим; поведінка людей може бути зрозумілою, якщо допустити, що вони завжди діють (в рамках наявних можливостей) з метою максимізації власної задоволеності. В цьому змісті політична поведінка людей, будь вони виборцями або політичними лідерами, не відрізняється від будь-яких інших форм раціональної поведінки. Наприклад, уряд, президент, політичні партії намагаються максимізувати політичну підтримку, зберегти або досягти панування, парламентарії й різні групи інтересів борються за досягнення своїх цілей через утворення постійних або тимчасових коаліцій для проведення своїх людей в уряд або прийняття потрібних законопроектів, індивідуальні виборці намагаються максимізувати результати свого електорального вибору й т. д. Інакше кажучи, демократія, з погляду прихильників економічної моделі демократії, є не більш ніж загальний процедурний набір правил політичної гри, який дозволяє індивідуальним і/або колективним учасникам вишиковувати свої пріоритети та вступати у стратегічні, засновані на логіці обміну з іншими діючими особами відносини, здійснюючи їх в рамках прийнятих демократичних інститутів.

У загальному й цілому, демократична політика, з погляду даного підходу, є один з різновидів ігор із двома або більше учасниками, які проходять в одномірному (наприклад, праві-ліві) або багатомірному проблемному просторі. Вони можуть підрозділятися на ігри з нульовою сумою, в яких "переможець одержує все і гри з ненульовою сумою, в яких виграють всі учасники взаємодії.

Соціальний вибір в якості щодо раціонального колективного рішення стає можливим лише при тому або іншому процедурному обмеженні можливих результатів голосування та звуження кількості можливих альтернатив. Застосування складних теоретичних моделей раціонального вибору, які запозичені з економічної науки, а також теорії ігор, до поведінки гравців на політичному ринку дозволило зробити справжній теоретичний прорив в інтерпретації електоральної поведінки, політичних переговорів та угод, процесу виборів, утворення політичних коаліцій та альянсів, формування урядового курсу та державної політики, міжпартійної конкуренції, функціонування виборних установ і т. д.

В умовах експансії формальних економічних моделей демократії раціонального вибору багато прихильників плюралістичної теорії поступово зближались з елітистськими концепціями. Це наприклад, С. Ліпсет, С. Хантінгтон та Р. Дарендорф. Інші вчені, такі як Р. Даль, спробували скорегувати положення класичного плюралізму 1950-60 років і виробити теорію оновленого плюралізму.

В своїх головних рисах новий плюралізм спробував урахувати основні уроки критики. Суть в тому, що класична плюралістична теорія не враховувала, що різні групи мають не однакові ресурси для того, щоб їхні інтереси могли бути реально реалізовуватися в політичному процесі.

Як відзначає І. Шапіро, подібно тому, як господарські ринки відгукуються лише на реальний попит, політичний процес реагує лише на високоорганізовані групи інтересів, і подібно тому, як у багатьох є потреби, для вираження яких через ринок, вони не мають у своєму розпорядженні необхідних економічних ресурсів, – так само багато хто, маючи інтереси, не мають ресурсів, щоб виразити їх через організовані політичні групи інтересів. Однак, якщо молодь, бідняки, пенсіонери, інваліди, які не організовані в ефективні групи тиску та не володіють ресурсами для політичної мобілізації, те це не означає, що вони не існують, або що їхні інтереси знаходять своє автоматичне вираження та не ущемляються в політичному процесі. Реальний процес прийняття політичних рішень, на думку критиків класичного

плюралізму, не цілком збігається з розумінням вихідної теорії плюралізму про можливості реальної рівності впливу основних соціальних груп [5, с. 23]. Як пише Р. Даль, коли організаційний плюралізм веде до таких наслідків, це може змінити суть наявних у суспільстві проблем і сконцентруватися на політичному процесі скоріше в напрямку, що обіцяє короткострокові вигоди невеликим меншостям добре організованих громадян, ніж в напрямку, що забезпечує значимі довгострокові вигоди для більшої кількості неорганізованих громадян [2, с. 322].

Якщо американські ліві критики плюралістичної моделі демократії підкреслювали те, що вона ігнорує фактично домінуюче положення економічно найбільш потужних та високоорганізованих груп інтересів, то радикальні європейські критики неомарксистського напрямку заперечували насамперед тезу про капіталістичну державу як про нейтрального арбітра в боротьбі соціальних інтересів.

З огляду на ці критичні зауваження, теорія нового плюралізму спробувала врахувати фактор нерівномірного розподілу політичних ресурсів, що знижує демократичний потенціал поліархічної демократії. Як визнає Р. Даль, завдяки нерівності в доступі до економічних ресурсів, деякі громадяни здобувають значно більший вплив на рішення, дії й політичний курс уряду. З погляду нового плюралізму, такі могутні інститути як бізнес, політичний істеблішмент і партійні машини схильні не тільки відгукуватися на потреби суспільства, але й, при зручному випадку, досягати своїх цілей за рахунок інших груп або всього суспільства в цілому, що визначає необхідність їхнього подальшого стримування в інтересах усього суспільства.

Тому теоретики нового плюралізму виступили за відмову від концепції нейтральної держави як незалежного арбітра в конкурентній боротьбі організованих потужних груп інтересів, та за розширення різних форм кваліфікованої політичної участі широких мас населення, які, більш ефективно контролюючи уряд та інші органи державної влади, змогли б урівноважувати тиск могутніших і організованих груп бізнесу та політичного істеблішменту.

Таким чином, новий плюралізм в значній мірі еволюціонував у бік партисипаторної моделі демократії або демократії особистої участі, що акцентує необхідність сполучення елементів представницької демократії на національному рівні з прямою участю громадян у політичному процесі на рівні міста та громади, забезпечення більшої реальної рівності політичного впливу, повернення до розуміння про демократію не тільки як про формальний засіб, процедуру або метод, але і як про справжню мету суспільного устрою.

На думку Ю. Хабермаса, протистояння інструментальним імперативам тонко диференційованих економічних і управлінських систем можуть здійснити тільки "живі" комунікативні практики "життєвого світу" [4, с. 76]. На відміну від М. Вебера, який спробував обмежити експансію структур бюрократичного панування за допомогою плєбісцитарного харизматичного лідерства та "цезарістської демократії", Ю. Хабермас шукає практики самовизначення громадян за допомогою публічного диспуту, відкритого обговорення спільних справ.

Наприкінці 70-х – 80-і років XX ст., у зв'язку із занепадом популярності теорії "плюралістичної демократії", деякі її давні прихильники (Г. Парсонс, Р. Даль) перейшли на позиції теорії елітарної демократії.

Ціннісні уявлення про еліти полягають в основі концепцій елітарного плюралізму. Теорії елітаризму та плюралістичної демократії, які раніше вважалися антиподами, знаходять у ній тісніші точки зіткнення.

Теорія елітарної демократії виходить із розуміння демократії як вільного суперництва претендентів за голоси виборців, як форми правління еліт, більш-менш підконтрольних народу особливо під час виборів. Суть концепції елітарної демократії полягає в ідеї плюралізму еліт, "що виростають" на основі взаємодії суспільних груп. Ідея плюралізму еліт протиставляється ідеї влади в руках однієї еліти.

А. Лейпхардт розробив концепцію консоціальної демократії, під якою розумів сегментарний плюралізм, що включає всі можливі в багатоскладному суспільстві лінії поділу, плюс демократію згоди [3, с. 114]. Даний вид демократії він визначав через чотири її характерні елементи, найважливішими з яких є здійснення влади великою коаліцією політичних лідерів всіх значимих сегментів багатоскладного суспільства. Існують наступні сегменти: взаємне вето, або правило співпадаючої більшості, яке є додатковою гарантією життєво важливих інтересів меншості; пропорційність як головний принцип політичного представництва, розподіл постів у державному апараті та коштів державного бюджету; високий ступінь автономності кожного сегмента в керуванні своїми внутрішніми справами. До умов, які сприяють такому виду демократії, А. Лейпхардт відносить: баланс сил, багатопартійні системи, розмір держави, структуру різних сегментів багатоскладних суспільств, їхні пересічні розходження, загальні, надсегментні орієнтації, представницькі партійні системи, ізолюваність сегментів при федералізмі, традиції врегулювання проблем на рівні еліти [3, с. 118]. Причому кожний з них аналізується через призму показу позитивних і негативних сторін, механізмів автономності та плюралістичних технологій взаємопересічення та доповнення.

Загалом, проблема політичного плюралізму є багатоплановою, багатовидовою і досить складною, особливо в плані її функціональної, технологічної й іншої забезпеченості; існує багато сучасних концепцій плюралістичного змісту, які часто виходять на проблему демократії; політичний плюралізм як актуалізована сучасна проблема проявляється в концептуальних формах вираження і як істотний принцип. Наукова інтерпретація політичного плюралізму також залежить від того, яка сторона політичного плюралізму досліджується, є специфічною для конкретної області знання, галузі науки, суб'єктом якої виступає дослідницький потенціал, творчість індивіда-вченого. Неможливо заперечувати того аксіоматичного погляду, що інститут політичного плюралізму є складне, багатоскладне, багатобічне явище, стан, принцип. Не кожна сторона його змісту пізнана в необхідній мірі. До того ж вона може бути особливим предметом пізнання конкретної суспільної, гуманітарної галузі науки. У свою чергу зміст окремої сторони політичного плюралізму взаємодіє з іншими його сторонами й інколи дуже важко його зафіксувати, відбити теоретично. При цьому одна сторона, по-перше, може бути більше розвинена, ніж інші. По-друге, зв'язок, взаємодія однієї сторони з іншою може бути не прямою, не безпосередньою, а опосередкованою. По-третє, окрема сторона може проникати в іншу сторону та впливати на неї. Це особливо проявляється тоді, коли політичний плюралізм у своїй відносній цілісності та автономності взаємодіє з юридичним плюралізмом.

В умовах сучасної України викликає певний науковий інтерес концепція суверенної демократії. Концептуальність суверенної демократії претендує на вираження гідності та сили, представлених через наявність плюралізму в наступних взаємозалежних положеннях: розвиток громадянського суспільства; надійної держави; конкурентноспроможної економіки; ефективного механізму впливу на світові події й ін. Суверенну демократію можна визначити як образ політичного життя суспільства, тобто вона є політологічною категорією, станом і процесом.

Розглядаючи демократію як процес, слід вказати на відмінність плюралістичної демократії від мажоритарної, та звернути увагу на окремих складових демократичного процесу. При цьому демократичний порядок є цілісність різноманіття, тобто політичний плюралізм у його політико-демократичному вимірі, при якому громадяни здатні захищати власні права, а також брати участь у підтримці балансу різноманіття у світі. З погляду внутрішнього образу суверенітету держави змінюються його зміст та стиль володарювання. Він з верхніх поверхів,

інститутів і структур у процесі демократизації все більше спускається на нижні поверхи, зміщується в політику малих, але від цього не менш важливих і значимих, справ, а тому масові дії людей, їхніх груп і інститутів усе більшою мірою є результатом обговорення та переконання, ніж примусу. Від примусу суспільство поступово переходить до технологій переконання, від придушення – до співробітництва, від ієрархії – до мереж горизонтальних зв'язків. При цьому виділяються абсолютно пріоритетні складові суверенної демократії, як то: громадська солідарність, творчий стан, культура, освіта та наука. У творчому стані як провідній верстві націй фіксується синергія креативних громадських груп плюральних по своєму складу та інтересам.

Слід зазначити, що вихідні поняття даного концептуального теоретичного вираження – суверенітет і демократія – плюралістичні. Коли говорять або досліджують проблему суверенітету, то предметом стають народний суверенітет, національний суверенітет і державний суверенітет. Поняття "демократія" ще більше багатогранне. Демократія є народовладдя, форма державного правління, сукупність прав і свобод людини й т. п. Вона різноманітна по формах і видам: пряма, представницька, партиципаторна, поліархична, консоціативна й ін. У той же час серед безлічі теорій демократії за ідеологічним критерієм можна виділити ліберальну, консервативну, соціалістичну, змішану й ін. Тільки в цілісно-абстрактному вираженні можна представити цілісність різноманіття демократії, у той час як у кожній окремій країні з урахуванням її конкретно-історичного, духовно-культурного, економічного, національно-етнічного й іншого факторів треба виявляти характеристику, особливий стан і процес демократії.

Концепція суверенної демократії повинна ґрунтуватися на незалежності українського народу й держави як організації, яка виражає її владу; можливості народу ефективно брати участь у формуванні органів держави, у державному управлінні; можливостях кожного громадянина реалізувати конституційні права, що забезпечують його свободу, економічний та духовний розвиток, участь у справах держави.

Таким чином, поняття "плюралістична демократія" часто вживається поряд з поняттям "ліберальна демократія" для характеристики демократичної системи, заснованої на виборах у представницькі органи. Цей термін відноситься до демократичного правління, при якому суспільні запити формулюються групами осіб, об'єднаних спільними інтересами. У такому вигляді плюралістична демократія може розглядатися як альтернатива парламентарної демократії та будь-якій формі мажоритаризму.

Література:

1. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер // Пер. с нем.; Под ред. Ю. Н. Давыдова. – М. Прогресс, 1990. – 840 с.
2. Даль Р. Демократия и ее критика / Даль Р. – М.: РОССПЭН, 2003. – 576 с.
3. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах: сравнительное исследование / Лейпхарт А. – М.: Издательство "Аспект Пресс", 1997. – 287 с.
4. Хабермас Ю. Политические работы / Хабермас Ю. / Сост. А. В. Денежкина; пер. с нем. Б. М. Скуратова. – М.: Праксис, 2005. – 368 с.
5. Шапиро И. Демократия и гражданское общество // Полис. – 1992. – № 4. – С. 17-29.
6. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия / Шумпетер Й. пер. с англ. / Предисл. и общ. ред. В. С. Автономова. – М.: Экономика, 1995. – 540 с.
7. Эйзенштадт Ш. Революция и преобразование общества: Сравнительное изучение цивилизаций / Ш. Эйзенштадт / Пер. с англ. – М.: Аспект-Пресс, 1999. – 416 с.

Тельник М. В., НУ "ОЮА"

ОСНОВНІ ПРИЧИНИ КРИЗОВОГО СТАНУ СУЧАСНОГО ПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

Статья посвящена рассмотрению основных проблем, связанных с кризисом политического процесса в современной Украине. Обоснован вывод об исключительно реактивном характере деятельности современной украинской правящей элиты.

The article is devoted to consideration of basic problems, related to the crisis of political process in modern Ukraine. Conclusion about exceptionally reactive character of modern Ukrainian ruling elite activity is founded.

Сьогодні політична система української національної держави опинилася в глибокій кризі, яка потребує швидких та ефективних дій для її вирішення. Основними причинами нинішньої кризи є її власна недосконалість, розбалансованість і неефективність, загальна криза національної державності, яка відмічається дослідниками в останні роки, а також цілий ряд чинників, як зовнішнього, так і внутрішнього характеру.

Розгляд загальносвітової кризи національної державності не входить до завдань цієї статті, тому основна увага буде зосеред-